

dr hab. Dorota Pankowska, prof. uczelni
Instytut Pedagogiki
Wydział Pedagogiki i Psychologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Lublin, 18.04.2020 r.

Recenzja

dorobku naukowego i dydaktyczno-organizacyjnego **dr Iwony Chmura-Rutkowskiej** w postępowaniu habilitacyjnym, przygotowana na podstawie powołania przez Centralną Komisję do Spraw Stopni i Tytułów z 4 marca 2020 r.

I. Uwagi wstępne o zainteresowaniach naukowych i dorobku Habilitantki

Dr Iwona Chmura-Rutkowska jest adiunktem w Zakładzie Socjologii Edukacji na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jej zainteresowania naukowe, dydaktyczne i organizacyjne są niezwykle konsekwentne i wewnętrznie spójne. Habilitantka bowiem już od etapu studiów pedagogicznych (ukończonych w 1998 r.) i socjologicznych (ukończonych w 1999 r.) zajmuje się problematyką płci społeczno-kulturowej, czemu dała wyraz w badaniach prowadzonych w ramach prac magisterskich na temat wpływu przekazów medialnych na kształtowanie się relacji między kobietami i mężczyznami oraz męskiej tożsamości. Rozprawa doktorska z 2003 r. *Kulturowe i społeczne negocjowanie tożsamości współczesnych kobiet i mężczyzn (na przykładzie wybranych czasopism oraz w świadomości młodych dorosłych)*, napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Zbigniewa Kwiecińskiego, również poświęcona była podobnym zagadnieniom.

W następnych latach działalności zawodowej dr Iwona Chmura-Rutkowska kontynuowała podejmowane wcześniej wątki, ale jednocześnie poszerzała pole badawcze o problematykę edukacyjną. Jak sama wskazuje w *Autoreferacie*, główne obszary Jej aktywności naukowej to m.in.: istota i skutki socjalizacji i edukacji rodzajowej, krytyczna analiza dyskursów kobiecości i (zwłaszcza) męskości w kulturze popularnej, analiza mechanizmów dyskryminujących ze względu na płeć i inne przesłanki w instytucjach edukacyjnych i naukowych, społeczna historia kobiet oraz problem marginalizowania i wykluczania kobiet ze szkolnej narracji historycznej. Szczególnie ważnym nurtem z perspektywy pedagogiki jest badanie szkolnych praktyk

(w tym programów i podręczników) oraz ich skutków w postaci rówieśniczej przemocy ze względu na płeć. Ten ostatni temat znalazł wyraz w książce *Być dziewczyną – być chłopakiem i przetrwać. Płeć i przemoc w szkole w narracjach młodzieży* (UAM, Poznań 2019) wskazanej jako główne osiągnięcie.

Ze względu na swój dorobek badawczy, realizowany nierzadko w ramach szeroko zakrojonych projektów, publikacyjny, dydaktyczny i popularyzatorski dr Iwona Chmura-Rutkowska jest dobrze znana w środowisku pedagogów zajmujących się problematyką *gender* oraz antydyskryminacyjną. W dalszej części zostanie dokładnie omówiony dorobek Habilitantki na podstawie przedstawionej dokumentacji oraz przekazanych do oceny publikacji.

II. Charakterystyka i ocena osiągnięć naukowo-badawczych

IIa. Ogólna charakterystyka

Uwzględniając kryteria oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego zawartych w *Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r.*, mogę stwierdzić, że dr Iwona Chmura-Rutkowska spełnia je nie tylko w wystarczającym, ale nawet w wysokim stopniu.

Dorobek publikacyjny Habilitantki po uzyskaniu stopnia doktora to 3 monografie – jedna autorska (główne osiągnięcie badawcze) i dwie współautorskie, dwie obszernie (jedna trzypięciotomowa) publikacje współredagowane oraz 37 artykułów i rozdziałów w pracach zbiorowych – autorskich i współautorskich. 11 artykułów ukazało się w czasopiśmie znajdujących się w bazie Journal Citation Reports (JCR) lub na liście European Reference Index for the Humanities (ERIH), 8 tekstów zostało opublikowanych w języku angielskim, w tym część w czasopiśmie i publikacjach zagranicznych. Co prawda większość z nich to teksty współautorskie, jednak po części wynika to ze sposobu pracy dr Iwony Chmura-Rutkowskiej, która wiele tematów badawczych realizowała w ramach projektów opartych na współdziałaniu z innymi badacz(k)ami.

Cytowania: sumaryczny impact factor według listy Journal Citation Reports (JCR), zgodnie z rokiem opublikowania: 2.264; dane za Google Scholar: cytowania 89, h-indeks 6, i10-indeks 3.

Podsumowując - pod względem ilościowym dorobek publikacyjny uznaję za wystarczający.

Natomiast jako wybitny można określić dorobek związany z realizacją i kierowaniem **projektami badawczymi**. Dr Iwona Chmura-Rutkowska:

- jako wykonawczynie/współautorka koncepcji badań uczestniczyła w projektach: *Kontrola realizacji prawa młodzieży do edukacji seksualnej w Polsce* (grant realizowany w ramach Programu Obywatele dla Demokracji finansowany z Funduszy Europejskiego Obszaru Gospodarczego - EOG), *Lights4Violence. Lights, Camera and Action Against Dating Violence* (projekt finansowany przez Dyрекcję Generalnej Komisji Europejskiej ds. Sprawiedliwości, Prawa, Równość i Obywatelstwo, Program Przeciwdziałania Przemocy Wobec Kobiet, w ramach: European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the grant agreement), *Youth, digitalisation and gender equality: qualitative research* (grant European Institute for Gender Equality - EIGE);
- kierowała samodzielnie – jako autorka i/lub współautorka oraz główna wykonawczynie dwoma grantami z Narodowego Centrum Nauki: „*Niegodne historii*”. *O nieobecności i stereotypowych wizerunkach kobiet w dziejach, w świetle analizy polskich podręczników do nauki historii na poziomie gimnazjalnym oraz Równieża przemoc motywowana stereotypami i uprzedzeniami związanymi z płcią w codziennych doświadczeniach polskich gimnazjalistów*;
- była autorką i główną wykonawczynią projektu *Rozstanie z młodością i wkraczanie w dorosłość – przełom w życiu mężczyzn w perspektywie socjopedagogicznej* (grant Komitetu Badań Naukowych),
- kierowała projektem FUND_AKCJI Fundacji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pt.: *Mądrość, odwaga, entuzjazm. Pierwsze uczone Uniwersytetu Poznańskiego (1919-1939)*;
- we współpracy z trzema innymi osobami była twórczynią, kierowniczką i realizatorką projektu *Gender w podręcznikach* (grant realizowany w ramach Programu Obywatele dla Demokracji finansowany z Funduszy EOG przy udziale instytucji partnerskich: Interdyscyplinarnego Centrum Badań Płci Kulturowej i Tożsamości UAM, Fundacji Feminoteka).

Chciałabym zwrócić szczególną uwagę na ten ostatni, kilkuletni, projekt badawczy, który wymagał pozyskania bardzo szerokiego grona ekspertów i ekspertek oraz współpracowników i współpracowniczek z wielu ośrodków badawczych oraz ze środowiska nauczycielskiego z całej Polski. Powodzenie projektu realizowanego w takiej formule świadczy o wysokich kompetencjach Habilitantki - naukowych i organizacyjnych, a także o zaufaniu, jakim darzą ją badacze i badaczki zajmujący/-e się problematyką płci społeczno-kulturowej w edukacji.

Działalność naukowa dr Iwony Chmura-Rutkowskiej to również jej **aktywność konferencyjna**: w latach 2004-19 wystąpiła na 54 konferencjach międzynarodowych i krajowych; wielokrotnie też brała udział w organizowaniu konferencji i seminariów naukowych jako członkini rad programowych.

Ponadto Habilitantka uczestniczyła w życiu naukowym poprzez:

- **członkostwo w organizacjach i towarzystwach naukowych** (Centrum Badań Płci Kulturowej i Tożsamości Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu - członkini Rady Naukowej oraz Polskie Towarzystwo Pedagogiczne);
- pełnienie funkcji **promotora pomocniczego w trwającym przewodzie doktorskim** Małgorzaty Klimorowskiej (tytuł: *Między profesjonalizmem a służbą społeczną. Kształcenie nauczycieli historii w Polsce (1989-2019) Teoria – Praktyka – Zmiana*);
- **recenzowanie publikacji** naukowych i popularnonaukowych (recenzja wydawnicza monografii, 8 recenzji artykułów w czasopismach);
- **działalność ekspercką** – poprzez udział w Zespole Pedagogiki Młodzieży przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN oraz wykonanie ekspertyzy na zamówienie Instytutu Badań Edukacyjnych;
- **systematyczne doskonalenie kompetencji naukowo-dydaktycznych**: udział w szkoleniach związanych z zainteresowaniami badawczymi oraz w warsztatach metodologicznych.

Reasumując, bardzo wysoko oceniam ogólną aktywność naukowo-badawczą Habilitantki. Jakościowa ocena dorobku w tym zakresie zostanie omówiona niżej.

II.b. Ocena głównego osiągnięcia badawczego

Jako główne osiągnięcie badawcze Habilitantka wskazała monografię: *Być dziewczyną - być chłopakiem i przetrwać. Płeć i przemoc w szkole w narracjach młodzieży* (Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019).

Agresja i przemoc powszechnie występują w szkolnej codzienności zapewne „od zawsze”, jednak w ostatnich latach, na co wskazują liczne raporty z badań (przywoływane również przez Autorkę), zjawiska te narastają – także z uwagi na pojawienie się nowych technologii (cyberprzemocy). Instytucje edukacyjne nie radzą sobie z tymi problemami z różnych powodów – m.in. braku spójnej polityki profilaktycznej oraz niewystraczających kompetencjami nauczycieli w tym zakresie. O ile przejawy fizycznej agresji są częściej zauważane i zazwyczaj

spotykają się z reakcją pracowników szkół (oraz rodziców), to przemoc psychiczna i cyberprzemoc są w dużej mierze ignorowane. Szczególnie „niewidocznym” obszarem są krzywdzące zachowania związane z płcią i seksualnością – zarówno na poziomie stosunków rówieśniczych, relacji z nauczycielami, jak i na poziomie symbolicznym (zob. np. teksty A. Wójtewicz, L. Kopciewicz¹). Niezauważanie i bagatelizowanie problemów w tym zakresie przez dorosłych w szkole (a często także przez badaczy zajmujących się agresją młodzieży) wydaje się być motywowane nie tylko bezradnością, ale również utrwalonymi stereotypami rodzajowymi i traktowaniem różnych form przemocy związanych z płcią i seksualnością jako naturalnych i oczywistych elementów życia społecznego wpisanych w proces socjalizacji.

Podjęty przez Habilitantkę temat jest zatem bardzo istotny z uwagi na rozmiary i skutki agresji i przemocy w przestrzeniach edukacyjnych, ale również dlatego, że wskazuje na płęć i seksualność jako ważne predyktory tych zjawisk. Celem podjętych przez dr Iwonę Chmura-Rutkowską badań było, jak sama pisze, „rozpoznanie form, skali i specyfiki tego zjawiska dotyczącego szkolnej rzeczywistości, a w szerszej perspektywie próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, jaką rolę w doświadczaniu codzienności szkolnej, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji przemocy, odgrywają dominujące w kulturze oraz uwewnętrznione przez adolescentów przekonania i stereotypy związane z płcią” (s.137). Warto zwrócić uwagę, że realizacja tego projektu badawczego wymagała od Autorki nie tylko koniecznej wiedzy i sprawności metodologicznej, ale i pewnej odwagi, bardzo cennej w badaniach naukowych, zważywszy na trwający od około 2013 r., a w ostatnich latach bardzo nasilony, dyskurs publiczny na temat zagrożeń wynikających z „ideologii gender” i edukacji seksualnej. W tej sytuacji społeczno-politycznej książka *Być dziewczyną – być chłopakiem i przetrwać...* wydaje się być szczególnie ważnym głosem na rzecz rozumienia istoty płci społeczno-kulturowej i wynikających z niej konsekwencji dla myślenia i zachowań ludzi.

Oceniana praca ma typową strukturę dla rozpraw badawczych: składa się z teoretycznego wprowadzenia, części metodologicznej i empirycznej oraz uzupełnień (wstęp, zakończenie, aneksy, bibliografia).

Autorka zaprezentowała teoretyczny kontekst badań – analizę pojęć, znaczenie rozwojowe społecznego konstruktów kobiecości i męskości, mechanizmy socjalizacyjne oraz problematykę przemocy rówieśniczej ze względu na płęć – w sposób przejrzysty, pełny i interesujący.

¹ Wójtewicz A., „Dziwki”, „królowe” i „szare myszki”, czyli gimnazjalna codzienność widziana przez pryzmat seksualizacji dziewczęństwa. W: Kopciewicz L., Zierkiewicz E. (red.), *Koniec mitu niewinności? Płęć i seksualność w socjalizacji i edukacji*. Warszawa 2009; Kopciewicz L., *Kobiecość, męskość i przemoc symboliczna. Polsko-francuskie studium porównawcze*. Wrocław 2005; Kopciewicz L., *Nauczycielskie poniżanie. Szkolna przemoc wobec dziewcząt*. Warszawa 2011.

Na uznanie zasługuje poziom Jej umiejętności dokonywania syntezy wiedzy - wielowątkowej i opartej na bogatej literaturze (już sama selekcja ogromnej liczby źródeł – zarówno zagranicznych, jak i polskich - nie jest łatwym zadaniem). W tej bardzo dobrze napisanej części widać przydatność podwójnego wykształcenia Habilitantki – socjologicznego i pedagogicznego, gdyż obie perspektywy są ujęte we wzajemnej współzależności. Autorka wykazała, że jest niekwestionowaną ekspertką w zakresie szeroko rozumianej problematyki płci społeczno-kulturowej, zwłaszcza w wymiarze edukacyjnym. Jednak nie ustrzegła się błędu czy też pewnego przewinienia, jakim jest autoplagiat. Na przykład jeden z artykułów *Przemoc rówieśnicza w gimnazjum a płeć. Kontekst społeczno-kulturowy* („Forum Oświatowe” 2012, nr 1 (46), s. 41-73) został niemal w całości wykorzystany w okazałych fragmentach w tekście książki (np. s.17-18, 75 i nast., 96-97, 105-106, 296 i in.) bez stosownego przypisu.

Projekt badawczy można określić jako bardzo ambitny z uwagi zarówno na samą problematykę, jak i poziom trudności realizacyjnej. Habilitantka, stawiając cel główny oraz cele szczegółowe (s.137-138), sformułowała dostosowane do nich problemy, ukierunkowujące proces badawczy. Decyzja o triangulacji metod ilościowych i jakościowych była w ich kontekście trafna. Te pierwsze pozwoliły bowiem określić formy i nasilenie zachowań agresywnych i przemocowych w relacjach rówieśniczych, te drugie – wniknąć w subiektywnie przeżywane doświadczenia młodych ludzi oraz – przynajmniej częściowo – odkryć te aspekty współbycia uczniów i uczennic, które stanowią obszary ukryte, prywatne, na co dzień niedostępne obserwacji dorosłych uczestników życia szkolnego. Jak pisze Autorka, uzasadnieniem dla doboru takich, a nie innych metod badawczych był „charakter zarówno podmiotu, jak i pola badań” (s.140). Zastosowane metody ilościowe i jakościowe oparte były na narracjach młodych ludzi – czy to w formie kwestionariuszowego wywiadu (a raczej ankiety, sądząc po charakterze pytań oraz sposobie zbierania informacji), czy wywiadów (fokusowych, indywidualnych) oraz bardzo interesującej i rzadko stosowanej etnografii wizualnej w formie fotoreportaży wykonywanych przez uczniów i uczennice.

Biorąc pod uwagę, że badania miały charakter przede wszystkim jakościowy, imponujący jest ich zasięg (7 szkół w zróżnicowanych typach miejscowości: duże, średnie, małe miasto, wieś) oraz wielkość prób badawczych: prawie 400 uczestników/-czek audytoryjnych badań ankietowych (określonych tu jako wywiad kwestionariuszowy), 86 uczniów i uczennic biorących udział w zogniskowanych wywiadach grupowych, 10 rozmówców/rozmówczyń indywidualnych oraz 30 autorów/ek fotoreportaży.

Trzeba zaznaczyć, że rozdział metodologiczny jest bardzo starannie opracowany. Autorka precyzyjnie sformułowała cele i problemy, dokładnie scharakteryzowała metody badań

i badaną grupę oraz przesłanki jej doboru, opisała przebieg procesu badawczego wraz z uzasadnieniem podejmowanych decyzji i uwzględnieniem etycznych aspektów badań. Takie podejście do planowania i realizacji projektu badawczego świadczy o dużej świadomości i dojrzałości metodologicznej Habilitantki.

Uzyskane wyniki są bardzo interesujące. Przede wszystkim rzeczywiście wydają się odsłaniać takie przestrzenie w interakcjach rówieśniczych, które są niedostępne „nauczycielskiemu oku” i niezmiernie rzadko pojawiają się w naukowej refleksji pedagogicznej. Jest to ogromny atut tej pracy. Okazuje się, że pewne zachowania młodzieży są niezmiennie od lat (lektura skłania do sięgnięcia pamięcią do własnych szkolnych doświadczeń!), ale – co gorsze – mimo zmian społecznych w zakresie ról rodzajowych, nadal tak samo jak pół wieku temu są interpretowane - zarówno przez uczniów/uczennice, jak i przez nauczyciel(k)i – jako naturalne, oczywiste, tolerowane. Jednak pojawiają się, i na to również zwróciła uwagę Badaczka, nowe formy zachowań, częściowo związane z cyfrowymi technologiami oraz wpływem mediów i kultury popularnej. Wyraźnie również widać nasilenie zarówno ilości zachowań agresywnych i przemocowych w relacjach rówieśniczych, jak i stopnia ich zwulgaryzowania oraz seksualizacji języka w komunikacji uczniowskiej. Jest to bulwersujące, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę wiek badanych (14-15 lat) i intensywny okres kształtowania postaw wobec seksualności oraz tworzenia własnej tożsamości seksualnej. Zaskakujące są również rozmiary i formy agresji w relacjach między samymi dziewczętami, które z jednej strony częściej są ofiarami przemocy ze strony chłopców oraz przemocy symbolicznej, z drugiej zaś dodatkowo wzmacniają swoje negatywne doświadczenia przez aktywny udział w prześladowaniu siebie nawzajem.

Jakościowe zagłębienie się w rzeczywistość doznawaną i przeżywaną przez uczniów rysuje przejmujący obraz bezradności i samotności młodych ludzi wobec opresyjnego środowiska, w którym przez powszechność agresji oraz brak wsparcia (a czasem przyzwolenie) ze strony dorosłych, zmuszani są do przyjmowania ról, często zamiennie, sprawców, ofiar lub świadków przemocy. To wielka zasługa Autorki, że potrafiła zdobyć zaufanie uczniów i uczennic i zachęcić ich do otwartego mówienia o własnych, czasem bolesnych lub nawet traumatycznych doświadczeniach.

Wyniki badań pokazują ponurą stronę szkoły, która z powodu niewrażliwości na płeć, nieuwzględniania kulturowych uwarunkowań i konsekwencji stereotypizacji, tabuizowania seksualności, bagatelizowania jawnej i ukrytej agresji rówieśniczej, staje się miejscem socjalizacji do funkcjonowania w społeczeństwie dyskryminującym, nietolerancyjnym, opartym na nierównościach, uprzedzeniach i stereotypach. Przeprowadzone przez dr Iwonę Chmura-Rutkowską badania są dowodem, jak poważne skutki wywołały wcześniejsze, wieloletnie zaniedbania

polityków odpowiedzialnych za strategiczne decyzje w obszarze edukacji i działań społecznych, twórców standardów kształcenia nauczycieli oraz decydentów w sprawach oświatowych na różnych szczeblach. Nie bez winy jest również środowisko naukowe – zwłaszcza pedagogów i pedagożek zajmujących się problematyką płci społeczno-kulturowej, którzy powiększając dorobek badawczy i publikacyjny, nie potrafili w większym stopniu oddziaływać na świadomość społeczeństwa, a przynajmniej nauczycieli i nauczycielek. Habilitantka, o czym będzie mowa w III części niniejszej recenzji, należy do chlubnej mniejszości, gdyż podejmowała i podejmuje bardzo wiele aktywności w tym zakresie wśród praktyków, wychodząc poza granice akademickiej debaty.

Wartość i znaczenie społeczne przeprowadzonych badań oceniam bardzo wysoko, jednak mam pewne uwagi do samego sposobu przedstawienia, analizy i interpretacji wyników. Nie mam zastrzeżeń do układu logicznego i sprobematyzowania samej prezentacji rezultatów, a także do interpretacji i wyciąganych wniosków, jednak analiza materiału badawczego jest dość nierówna. O ile wyniki ilościowe, uzyskane na podstawie ankiety, zostały zestawione czytelnie i drobiazgowo, w różnych układach tabelarycznych, oraz wystarczająco wnikliwie omówione, to analiza wypowiedzi uczniów i uczennic uzyskana na podstawie wywiadów grupowych i indywidualnych wydaje się czasami dość powierzchowna. Mając świadomość liczby uczestników wywiadów, czułam niedosyt, jeśli chodzi o przykłady wypowiedzi ilustrujące poszczególne problemy czy też pogłębione rozważania nad ich sensem. W moim przekonaniu w wielu wypadkach redukcja danych była nadmierna, a niektóre wypowiedzi respondentów, bardzo istotne z punktu widzenia postawionych problemów badawczych, w zasadzie nieskomentowane, choć przytoczone (np. wypowiedzi dziewczyny – RK5 i chłopaka - WM3, stanowiące swoiste motto całej książki, bo umieszczone na początku *Wstępu* na s.9). Zupełnie też nie rozumiem, dlaczego Autorka nie poddała analizie materiału wizualnego (wraz z komentarzami uczniów/uczennic) uzyskanego za pomocą fotoreportaży. Zamieszczone w kilku miejscach zdjęcia wyraźnie wskazują, że ten materiał jest bardzo ciekawy i w dużym stopniu wzbogaciłby zarówno warstwę diagnostyczną, jak i interpretacyjną badań, zwłaszcza że fotoreportaże zostały wymienione jako jedna z równoprawnych metod badawczych. Sądzę, że dla całościowego obrazu i uzyskania odpowiedzi na pytania badawcze lepszym rozwiązaniem byłoby przyłożenie większej wagi do materiału jakościowego, nawet kosztem dokładności prezentacji danych ilościowych. Zdaję sobie sprawę z trudności analizowania materiału jakościowego (narracyjnego, etnograficznego), zwłaszcza w tak szeroko zakrojonym projekcie, jednak biorąc pod uwagę dotychczasowe doświadczenia Habilitantki w prowadzeniu tego typu badań, spodziewałam się obszerniejszego i bardziej wnikliwego omówienia wyników.

IIc. Ocena pozostałego dorobku publikacyjnego zawartego w dokumentacji

Habilitationka, poza głównym osiągnięciem badawczym, przedstawiła do oceny 2 monografie współautorskie, dwie publikacje zbiorowe, których była współredaktorką, oraz 36 artykułów z czasopism i rozdziałów z prac wieloautorskich. Wszystkie mieszczą się w konsekwentnie realizowanej tematyce płci społeczno-kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem wątków edukacyjnych. Mimo iż większość dorobku publikacyjnego powstała we współpracy z innymi badacz(k)ami, widać wyraźnie istotny wkład dr Iwony Chmura-Rutkowskiej. Jej zainteresowań naukowych i socjopedagogicznego podejścia do problemów.

Publikacje odnoszą się do obszarów tematycznych wymienionych przez Autorkę w autoreferacie. Są wśród nich artykuły problemowe i przeglądowe, ale większość to prace badawcze, oparte głównie na realizowanych projektach jakościowych. Mimo iż zdarza się powtarzanie pewnych wątków (np. kilka tekstów odwołuje się do badań publikowanych wcześniej w książkach) czy nawet autocytowanie (opatrzone jednak stosownymi przypisami), to zdecydowana większość tekstów ma charakter oryginalny. Właściwie wszystkie publikacje mają dużą wartość merytoryczną, poruszają istotne problemy, a ponadto są napisane w sposób wzbudzający zainteresowanie, jasno, logicznie i precyzyjnie. Nie ma potrzeby dokonywania dokładnej charakterystyki każdej z nich, jednak na kilka chciałabym zwrócić szczególną uwagę.

Dość wczesna książka w podoktorskim dorobku Habilitationki *Mężczyźni na przełęczy życia. Studium socjopedagogiczne* („Impuls”, Kraków 2007), napisana we współpracy z Joanną Ostrouch, to bardzo interesująca analiza wywiadów fokusowych prowadzonych z mężczyznami będącymi w okresie średniej dorosłości. Studium przenikliwie ukazuje uwikłanie mężczyzn w tradycyjny model męskiej tożsamości (przy jednoczesnym braku właściwych wzorców w procesie socjalizacji) w sytuacji konieczności mierzenia się z rzeczywistością coraz bardziej odległą od patriarchalnej wizji świata. Autorki, ukazując pola problemowe i momenty krytyczne w biografiach badanych, z jednej strony obnażają stereotypowość myślenia swoich bohaterów i trudności z odnalezieniem własnej drogi, z drugiej – z empatią podchodzą do zauważalnej w wypowiedziach mężczyzn frustracji i bezradności wobec wyzwań życiowych w zmieniającej się rzeczywistości indywidualnej (osiąganie dojrzałości) i społecznej (oczekiwania innego modelu realizowania męskości niż ten, do którego byli przygotowywani). Skutki nieadekwatności tradycyjnej męskiej tożsamości do wymagań współczesnego życia, a jednocześnie – w tym kontekście destrukcyjny – wpływ kultury popularnej to tematy innych interesujących tekstów, jak *Ojcostwo a przemoc. Doświadczenia współczesnych mężczyzn* (2009); *Kulturowe*

i społeczne negocjowanie tożsamości współczesnych kobiet i mężczyzn (na przykładzie wybranych czasopism oraz w świadomości młodych dorosłych) (2009); Chory Playboy. Zdrowie i choroba w luksusowych czasopismach skierowanych do mężczyzn w Polsce (2012), Męska natura – męskie rozrywki. Zdrowie mężczyzn w kontekście męskich pasji i czasu wolnego we współczesnych czasopismach hobbystycznych wydawanych w Polsce (2012).

Innym obszarem tematycznym jest szkoła i edukacja jako agenda socjalizacji rodzajowej. Autorka w wielu tekstach zwraca uwagę na problemy niedostrzegane z uwagi na swoistą „niewidoczność” płci w polskim systemie oświaty i demaskuje skutki ignorowania wpływu kulturowych konstruktów kobiecości i męskości, np.:

- ukazując całościowo istotę, przyczyny, skutki stereotypizacji rodzajowej (np. *Psychospołeczne konsekwencje stereotypów związanych z płcią – 2016; (Nie)widzialne różnice. Gender – 2019*);
- patrząc na głośny swego czasu problem rozpoczynania nauki szkolnej w wieku 6 lat i uwzględniając odmienną sytuację dziewczynek i chłopców ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi (*Różnice w poziomie gotowości szkolnej 6-letnich dziewczynek i chłopców ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Komunikat z badań – 2013; 6-latki ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi na starcie szkolnym. Studium różnicy płci w kontekście reformy oświaty – 2013*);
- przyglądając się skutkom feminizacji zawodu nauczycielskiego (np. *Getto nauczycielek – w pułapce stereotypu – 2004*);
- obnażając niefunkcjonalność edukacji seksualnej – domowej i szkolnej (*Doświadczenia socjalizacyjne młodych kobiet i mężczyzn w zakresie domowej edukacji seksualnej – 2006; Nuda szkolnego wychowania do życia w rodzinie – 2018*);
- zglobiając zjawisko przemocy w szkole związane z płcią i seksualnością (omawiana wcześniej książka, cykl artykułów);
- odwołując się do pedagogicznych tradycji na nowo odczytanych (*Dlaczego chłopcu nie wolno bawić się lalkami? ”. Kwestia płci i rodzaju w rozważaniach Janusza Korczaka – 2011*).

Ważnym obszarem związanym z edukacją w naukowej twórczości Habilitantki jest analiza treści podręczników. O ile temat ten był poruszany stosunkowo wcześniej w polskich badaniach pedagogicznych uwzględniających perspektywę płci społeczno-kulturowej (jako jeden z pierwszych tekstów ukazał się artykuł E.Kalinowskiej² w 1995 r.) i w ciągu kolejnych lat pojawiał się w publikacjach, były to analizy dość fragmentaryczne bądź ograniczające się do wybranego etapu kształcenia (przede wszystkim edukacji wczesnoszkolnej) lub przedmiotu,

² Kalinowska E., *Wizerunki dziewczynek i chłopców, kobiet i mężczyzn w podręcznikach szkolnych*. „Kwartalnik Pedagogiczny” 1995, nr 1-2.

a także reprezentujące różne podejścia metodologiczne. Dopiero dr Iwona Chmura-Rutkowska wraz ze współpracownikami/-czkami podjęła wspomniany wcześniej projekt „Gender w podręcznikach”, w ramach którego w sposób całościowy dokonano przeglądu podręczników i podstaw programowych do wszystkich przedmiotów w odniesieniu do poszczególnych etapów kształcenia. W trzypiętomowej publikacji pod Jej współredakcją *Gender w podręcznikach. Projekt badawczy. Raport* (Fundacja Feminoteka, Warszawa 2016) znalazły się analizy ilościowe i jakościowe 227 podręczników, co stanowiło próbę 25% wszystkich dopuszczonych przez MEN w 2013 r. Celem badań była wieloaspektowa diagnoza wzorców i idei dotyczących kobiecości/męskości oraz obszarów równości vs. dyskryminacji (nie tylko w odniesieniu do płci). Mocną stroną projektu było przyjęcie jednolitych założeń metodologicznych (w jednym z tekstów w tomie I Habilitantka dokonała ich opisu), które zostały wspólnie wypracowane przez osoby zaangażowane w jego realizację w różnych rolach (ogółem wzięło w nim udział blisko 100 osób, przy czym 60 bezpośrednio prowadziło analizy treści). Sama dr Iwona Chmura-Rutkowska była współautorką dwóch raportów przedmiotowych: dla edukacji wczesnoszkolnej oraz edukacji dla bezpieczeństwa. Wyniki badań dały pełny obraz sytuacji i pozwoliły wypracować rekomendacje dla praktyki, w tym dla twórców zmian programowych i nowych podręczników.

Ostatni z nurtów prezentowanego dorobku, o którym chcę wspomnieć, to cykl publikacji poświęconych krytycznej analizie (nie)obecności kobiet w narracjach i dyskursach historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem programów i podręczników szkolnych. Habilitantka wraz ze współautorkami – Edytą Głowacką-Sobiech i Izabelą Skórzyńską – opublikowała na ten temat cykl artykułów, zbiorowe opracowanie pod redakcją *Historia ludzi. Historia dla ludzi. Krytyczny wymiar edukacji historycznej* (Impuls, Kraków 2013), a przede wszystkim monografię *Niegodne historii? O nieobecności i stereotypowych wizerunkach kobiet w świetle podręcznikowej narracji historycznej w gimnazjum* (UAM, Poznań 2015). Ta ostatnia pozycja zawiera bardzo szczegółową ilościowo-jakościową analizę wszystkich podręczników do historii na poziomie gimnazjum pod kątem znaczenia udziału kobiet, ich reprezentacji i sposobów przedstawiania w materiałach dla uczniów. Publikacja ta ukazuje kunszt Auterek (w tym Habilitantki) w prowadzeniu analiz zarówno w aspekcie metodologicznym (np. bardzo ciekawe konfrontowanie analiz podłużnych i poprzecznych odnoszących się do kategorii kluczowych i subkategorii), jak i interpretacyjnym – m.in. w kontekście socjologicznym i tożsamościowym. Warto zauważyć, że wnioski praktyczne obejmowały nie tylko obszary wymagające poprawy, ale również „dobre praktyki” zauważalne w niektórych podręcznikach.

Publikacje Habilitantki wyraźnie wskazują, że jest Ona wybitną specjalistką w zakresie analiz treści zarówno edukacyjnych (programy szkolne, podręczniki), jak i tekstów kultury popularnej (np. czasopism).

Uwzględniając wartość merytoryczną, poprawność metodologiczną i kulturę języka, z pełnym przekonaniem mogę bardzo wysoko ocenić dorobek publikacyjny dr Iwony Chmura-Rutkowskiej.

III. Działalność dydaktyczna, popularyzatorska, organizacyjna oraz związana ze współpracą z szerszym otoczeniem społecznym

Działalność Habilitantki w wyżej wymienionych dziedzinach jest przykładem integralności jej zainteresowań i dokonań badawczych z pracą dydaktyczną, popularyzatorską i na rzecz społeczności – zarówno akademickiej, jak i pozaakademickiej, a Jej dorobek w tym obszarze jest imponujący.

Na początku warto przyrzeć się Jej zaangażowaniu w **środowisku uczelnianym**. Co prawda nie znalazłam ani w *Autoreferacie*, ani w *Wykazie dorobku* specyfikacji prowadzonych przez Habilitantkę przedmiotów w ramach obowiązków dydaktycznych adiunkta, jednak można przypuszczać, że ich tematyka jest w dużej mierze związana z prowadzonymi badaniami oraz z kształceniem nauczycieli. Świadczy o tym na przykład Jej udział w czterech projektach realizowanych ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w roli członkini zespołów przygotowujących autorskie projekty sylabusów dla modułu psychologiczno-pedagogicznego. Ponadto od 2016 r. Habilitantka sprawuje opiekę nad Kołem Naukowym Edukacji Równościowej „Emancypacja” na Wydziale Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu.

Na macierzystej uczelni dr Iwona Chmura-Rutkowska uczestniczyła w pracach komitetów organizacyjnych konferencji naukowych oraz była współautorką wystaw poświęconych kobietom-naukowcom pracujących na UAM w okresie międzywojennym. Była i/lub jest zaangażowana w prace wielu komisji i zespołów: Zespołu ds. Europejskiej Karty Naukowca oraz Kodeksu Postępowania przy rekrutacji pracowników naukowych, Radzie ds. Jakości Kształcenia, Zespołów Projektów „Gdy nauka jest kobietą” oraz „UAM dla Najlepszych”. Za swoją działalność organizacyjną trzykrotnie otrzymała nagrodę Rektora UAM.

Habilitantka współpracowała również z wieloma innymi uczelniami, prowadząc wykłady otwarte związane z problematyką płci i rodzaju w kulturze i edukacji, uczestnicząc w eksperckich seminariach tematycznych poświęconych zagrożeniom wykluczenia i dyskryminacji (współpraca z Biurem Europejskim dr Agnieszki Kozłowskiej-Rajewicz oraz

z różnymi wydziałami i instytutami na UAM) czy realizując wspomniany projekt „Gender w podręcznikach” obejmujący środowiska naukowe w całej Polsce.

Na szczególne uznanie zasługuje Jej aktywność w środowisku pozauczelnianym, zwłaszcza popularyzatorska i dydaktyczna skierowana do środowisk oświatowych oraz prowadzona w szerszym otoczeniu społecznym (także międzynarodowym). I tu wymienić można Jej dokonania w różnych obszarach tej działalności:

- wystąpienia i prowadzenie paneli eksperckich w ramach 22 konferencji popularyzujących naukę organizowanych zarówno przez organizacje pozarządowe (np. Fundacja Dzieci Niczyje, Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Stowarzyszenie Kongres Kobiet, Obserwatorium Równości Płci i in.), agendy rządowe (np. Ministerstwo Sprawiedliwości, Pełnomocnik Rządu ds. Równego Traktowania, Ośrodek Rozwoju Edukacji), samorząd miasta Poznania i organizacje lokalne (np. Pełnomocniczka Prezydenta Miasta Poznania ds. Przeciwdziałania Wykluczeniom, Otwarta Koalicja Wspólny Poznań) oraz instytucje Unii Europejskiej i stowarzyszenia zagraniczne (np. Committee on Women’s Rights and Gender Equality European Parliament, Biuro Europejskiej Agnieszki Kozłowskiej-Rajewicz, Stowarzyszenie Elles sans frontières ASBL, Center for Innovative Education);
- występowanie w roli ekspertki m.in. w Zespole ds. Polityki Równości i Różnorodności Miasta Poznania, wyznaczającym kierunki miejskiej polityki w zakresie równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji;
- udzielanie konsultacji merytorycznych i eksperckich, opiniowanie projektów, podręczników i materiałów edukacyjnych dla wielu instytucji i organizacji, zwłaszcza w zakresie przeciwdziałania przemocy i dyskryminacji (m.in. dla Ministerstwa Edukacji Narodowej, Fundacji Feminoteka, Fundacji Autonomia, Instytutu Spraw Publicznych);
- autorstwo i współautorstwo podręczników, poradników i materiałów dla praktyków edukacji (m.in. Chmura-Rutkowska I., Duda M., Dzierzgowska A., Wójcicki Ł., Zarembo E., *Głosy przeciw przemocy. Poradnik – jak pracować z chłopcami i młodymi mężczyznami*, Fundacja Feminoteka, Warszawa 2016, teksty w „Librus Szkoła” w 2018), tłumaczenie, adaptacja i redakcja narzędzi badawczych oraz materiałów szkoleniowych dla nauczycieli i nauczycielek biorących udział w międzynarodowym projekcie „Lights, Camera and Action Against Dating Violence”;
- przygotowanie i prowadzenie autorskich warsztatów uwrażliwiających na kwestie nierówności i dyskryminacji dla dzieci, młodzieży, dorosłych, nauczycieli i nauczycielek,

osób działających w organizacjach pozarządowych (np. cykl szkoleń realizowanych w Brukseli dla kobiet-migrantek; „Warsztaty krytycznego myślenia: lektury i podręczniki szkolne” w ramach programu Girl Power Academy dla młodzieży, we współpracy z Martą Mazurek; warsztaty dla nauczycielek i nauczycieli poświęcone przeciwdziałaniu stereotypom, uprzedzeniom, dyskryminacji i przemocy w szkole);

- kierownictwo naukowe i współorganizowanie projektów społecznych i edukacyjnych w ramach działań antidyskryminacyjnych i równościowych realizowanych przez różne instytucje i stowarzyszenia (np. projekt „Taisa” wspierający edukację i poprawę jakości życia dzieci romskich; debaty w ramach Centrum Reformy, Edukacji i Nauki podczas IX Ogólnopolskiego Kongresu Kobiet; konferencje metodyczne dla nauczycielek i nauczycieli organizowane przez Kuratorium Oświaty w Poznaniu),
- publikacje popularyzujące wyniki badań naukowych w czasopismach tematycznych (np. „Zadra”) i ogólnouniwersyteckich (np. „Życie Uniwersyteckie”) oraz bogata publicystyka w prasie ogólnopolskiej (m.in.: „Gazeta Wyborcza”, „Uroda Życia”, „Polityka”), wystąpienia w radiu (TOK FM, I Program PR), telewizji akademickiej UAM.TV i na portalach internetowych.

Przykładem praktycznej wartości działań społecznych dr Iwony Chmura-Rutkowskiej jest projekt realizowany wraz z Kołem Naukowym Edukacji Równościowej „Emancypacja” w jednej z poznańskich szkół podstawowych, którego efektem jest załączony w dokumentacji album *Odważne, niezależne, energiczne. Gdzie się podziały superbohaterki?* współredagowany z Justyną Iłasz (Poznań 2019). Dorastające dziewczęta, uczestniczki warsztatów, miały okazję nie tylko wcielić się w historyczne postacie wybitnych kobiet, ale również – podczas współpracy – poczuć moc sprawczą i więzi „siostrzeństwa”, stanowiące przeciwwagę dla opresyjności wzorców kultury popularnej zaburzających proces kształtowania się indywidualnej tożsamości. Oglądając zdjęcia i czytając komentarze uczennic, można uzmysłowić sobie, jak niezwykle ważne są takie doświadczenia, a jednocześnie poczuć żal, że tak niewiele dziewcząt i chłopców w polskich szkołach ma okazję spotkać się z sytuacjami rzeczywiście sprzyjającymi rozwojowi ich tożsamości. A kiedy patrzy się na fotografię dr Iwony Chmura-Rutkowskiej wcielonej w postać Elizy Orzeszkowej, nieodparcie nasuwa się refleksja, że pozytywistyczna praca u podstaw jest na początku XXI wieku niemal tak samo potrzebna jak w czasach autorki *Marty*.

Dokonania Habilitantki w zakresie współpracy ze środowiskiem społecznym oraz popularyzowania nauki są nie tylko imponujące z perspektywy Jej indywidualnego do-

robku, ale przede wszystkim, poruszając ważne tematy nierówności, dyskryminacji, wykluczenia, przemocy i wyjaśniając ich kulturowy kontekst, mają duże znaczenie dla rozwijania świadomości społecznej i promowania równości.

IV. Konkluzja (opinia)

Mimo iż miałam pewne uwagi krytyczne do głównego osiągnięcia badawczego Habilitantki, oceniam je jednoznacznie pozytywnie. Poruszony problem przemocy rówieśniczej związanej z płcią i seksualnością jest bardzo istotny społecznie, a wyniki badań omówione w książce *Być dziewczyną – być chłopakiem i przetrwać. Płeć i przemoc w szkole w narracjach młodzieży* wnoszą znaczący wkład do pedagogiki.

Bardzo wysoko oceniam pozostały dorobek publikacyjny dr Iwony Chmura-Rutkowskiej, w którym wykazała się ekspercką wiedzą, kompetencjami metodologicznymi (zwłaszcza w zakresie badań jakościowych) oraz wnikliwością analiz i interpretacji. Uważam również, że Jej aktywność naukową, zwłaszcza realizowaną poprzez udział w projektach, często bardzo rozbudowanych i wymagających współdziałania z wieloma podmiotami, można określić jako wyróżniającą. Jest to szczególnie istotna kompetencja wobec obecnych wymagań stawianych pracownikom naukowo-dydaktycznym i uczelniom.

Podsumowując twórczość naukową Habilitantki, można wyróżnić kilka najważniejszych aspektów:

- nowatorski charakter poruszanej problematyki (np. zainteresowanie kulturowym konstruktem męskiej tożsamości w czasie, gdy przeważała problematyka feminologiczna; problem symbolicznego wykluczania kobiet ze szkolnego dyskursu historycznego; przemoc rówieśnicza motywowana płcią i seksualnością);
- odwaga i konsekwencja w zgłębianiu tematów, które są przez niektóre środowiska uznawane za kontrowersyjne, a nawet „niepoprawne politycznie”;
- reagowanie na aktualne zjawiska i problemy (np. w 2013 r. – teksty na temat gotowości szkolnej 6-letnich dziewczynek i chłopców ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi; w latach 2013–2016 – realizowanie projektu „Gender w podręcznikach” i wypracowanie rekomendacji dla autorów wobec nadchodzącej wówczas zmiany podstaw programowych);
- ekspercka, stale pogłębianą i rozwijaną wiedzą wpływającą na wartość merytoryczną publikacji oraz uznanie w kręgach specjalistów;

- wysokie kompetencje metodologiczne w zakresie badań jakościowych (zwłaszcza analiz narracji i treści);
- umiejętność syntetyzowania wiedzy i dokonywania interpretacji w szerszej perspektywie socjopedagogicznej;
- duża kultura pisarska sprawiająca, że prezentowane teksty są logiczne, klarowne i ciekawe.

Zapewne wielu/-e jest badaczy/badaczek w dyscyplinie pedagogiki, których dokonania naukowe można scharakteryzować w podobny sposób, ale tylko nieliczne osoby tak integralnie jak dr Iwona Chmura-Rutkowska potrafią łączyć aktywność naukową i dydaktyczną z ogromnym zaangażowaniem społecznym. Jej działalność popularyzatorska i edukacyjna w środowiskach pozaakademickich, przede wszystkim skierowana do nauczycielek/nauczycieli i uczniów/uczniów, uwiarygodnia ją jako pedagoga.

Biorąc pod uwagę ustawowe wymagania i kryteria oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego, stwierdzam, że Habilitantka spełnia je w stopniu więcej niż wystarczającym. Uważam, że Jej dorobek naukowy oraz dydaktyczny, organizacyjny i popularyzatorski jest znaczący, a w niektórych obszarach – wybitny. Z pełnym przekonaniem zatem popieram wniosek o nadanie dr Iwonie Chmura-Rutkowskiej stopnia doktora habilitowanego w dyscyplinie pedagogika.

Dorota Penkowska